

KS. JÓZEF M. DOŁĘGA

## POTRZEBA EKOFILOZOFII W PERSPEKTYWIE CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

### WSTĘP

W ostatnich dziesiątkach lat XX wieku problematyka ekologiczna została zauważona w filozofii, a ściślej mówiąc w poszczególnych naukach filozoficznych. W związku z zagrożeniem środowiska naturalnego, problemy ekologiczne pojawiły się w filozofii przyrody – zwłaszcza w biofilozofii (filozofia przyrody ożywionej), natomiast ekologiczne zagrożenia życia i zdrowia człowieka spowodowały zainteresowanie tą problematyką w antropologii filozoficznej. Równocześnie zagadnienia moralne i etyczne, pojawiające się w związku z degradacją środowiska, spowodowały tak szerokie zainteresowanie w etyce, że powstaje etyka środowiskowa i bioetyka z bogatymi programami badawczymi. W tym artykule pragniemy zasygnalizować problematykę filozoficzną związaną z ekologią w filozofii orientacji arystotelesowsko-tomistycznej, która koncentruje się w tzw. ekofilozofii.

### 1. WYJAŚNIENIA TERMINOLOGICZNE

W końcu XX wieku możemy obserwować dążenie do wypracowania odpowiedniej terminologii ekofilozoficznej. Wyrażenia te zależą od filozoficznych orientacji badaczy środowiska społeczno-przyrodniczego, a czasem od przekonań światopoglądowych.

W literaturze przedmiotu na określenie filozoficznej nauki o środowisku społeczno-przyrodniczym możemy znaleźć następujące określenia<sup>1</sup>:

- filozofia ekologii,
- filozofia ekologiczna,
- filozofia kryzysu ekologicznego,
- ekologia głęboka,

---

<sup>1</sup> Por. J. M. Dołęga, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, „Studia Philosophiae Christianae”, 32 (1996) nr 1, s. 270–278.

- ekologia człowieka,
- ekofilozofia jako systemowo-cybernetyczne ujęcie ekorozwoju,
- ekozofia,
- ekologia humanistyczna,
- ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody,
- ekofilozofia.

Większość z powyższych wyrażen jest powszechnie znana, natomiast w tym miejscu pragnę zwrócić naszą uwagę na wyrażenie ekofilozofia. W nurcie filozofii klasycznej orientacji arystotelesowsko-tomistycznej naukę filozoficzną o środowisku społeczno-przyrodniczym możemy ująć jako część filozofii przyrody, w której wyróżnia się: kosmofilozofię (filozofia przyrody nieożywionej), biofilozofię (filozofia przyrody ożywionej) i ekofilozofię (filozofia środowiska społeczno-przyrodniczego). Jednak w tym nurcie filozofii nic nie stoi na przeszkodzie, aby ekofilozofię ujmować jako samodzielną dyscyplinę filozoficzną.

## 2. PRZEDMIOT BADAŃ EKOFILOZOFII

W ostatnich latach XX wieku na listach nauk filozoficznych pojawiła się nazwa ekofilozofia, jako nauka filozoficzna, która domaga się wypracowania statusu epistemologicznego i metodologicznego i to niezależnie od przyjmowanych koncepcji jej uprawiania. Do istotnych elementów tego statusu należy przede wszystkim określenie przedmiotu i metod badań tej nauki.

Termin ekofilozofia jeszcze nie występuje w słownikach i encyklopediach, ale ma już swoją historię i prehistorię. Wszyscy uczeni<sup>2</sup> zajmujący się zagrożeniami i ochroną środowiska naturalnego i społecznego, a zwłaszcza autorzy<sup>3</sup> związani z wyżej przytoczonymi określeniami, są prekursorami ekofilozofii.

Na podstawie literatury przedmiotowej i toczących się dyskusji możemy określić przedmiot badań tej nauki filozoficznej. Proponujemy następujące określenie: **przedmiotem badań ekofilozofii jest istota i natura środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowe i jakościowe oraz związki przyczynowe między antroposferą a biosferą, jak również wpływ tego środowiska na biologiczną, psychiczną i duchową kondycję człowieka.** Inaczej

---

<sup>2</sup> Do grona tych uczonych należy zaliczyć, między innymi, następujące osoby: Mariana Raciborskiego, Stanisława Sokołowskiego, Mariana Sokołowskiego, Bolesława Hryniewieckiego, Jana Gwalberta Pawlikowskiego, Bohdana Dyakowskiego, Michała Siedleckiego, Adama Wodziczko, Władysława Szaferskiego, Włodzimierza Michajłowa, Henryka Sandnera, Juliana Aleksandrowicza, Antoninę Leńkową i innych.

<sup>3</sup> Przykładowo wymieniamy tutaj następujących autorów: Napoleona Wolańskiego, Antoniego Horsta, Henryka Skolimowskiego, Stefan Kozłowski, Stanisława Ziębę, Lesława Michnowskiego, ED Phillipsa, Vittorio Hosle, Billa Devalla, George'a Sessionsa, Zbigniewa Lępko i innych.

mówiąc ekofilozofię ujmujemy jako naukę o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego.

W nurcie myślenia filozofii klasycznej poznanie z zakresu ekofilozofii zmierzałoby do uzyskania poznania środowiska realnie i faktycznie istniejącego; do poznania go w aspektach koniecznościowych i przyczynowych, a nie tylko przygodnych; do uzyskania twierdzeń uzasadnionych racjami logicznymi, realnymi i przyczynowymi. Ponadto systemowe ujęcie problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego oznacza ujęcie całościowe tej problematyki, która wchodzi we wszystkie elementy składowe tego środowiska, a mianowicie: atmosferę, hydrosferę, litosferę, kosmosferę, biosferę, antroposferę.

### 3. Z ZAGADNIEŃ METODOLOGII EKOFILOZOFII

Proponowana metoda badań naukowych w tak rozumianej ekofilozofii składa się z kilku zasadniczych etapów, a mianowicie: abstrakcji (fizycznej, izolującej, uogólniającej), opisu empirycznego, zmiany perspektywy pojęciowej oraz twierdzeń filozoficznych typu redukcyjnego.

1. **Abstrakcja**<sup>4</sup>. W filozoficznej tradycji wyróżnia się trzy stopnie abstrakcji: fizyczną, matematyczną i metafizyczną. Abstrakcję fizyczną rozumiemy jako pomijanie cech indywidualnych, jednostkowych, a zwracanie uwagi na cechy wspólne, charakterystyczne dla pewnych grup, klas, zbiorów lub gatunków przedmiotów.

Stosując abstrakcję fizyczną, możemy pomijać cechy, właściwości indywidualne, jednostkowe w środowisku naturalnym i społecznym i otrzymać przedmiot badań ekofilozofii, który istnieje w przestrzeni i czasie oraz podlega zmianom w znaczeniu ścisłym, czyli zmianom ilościowym, jakościowym i lokalnym. Ten element metody gwarantuje nam realność przedmiotu badań ekofilozofii, badania te nie dotyczą fikcji, ale są ogólnym ujęciem środowiska społeczno-przyrodniczego w jego otoczeniu kosmicznym.

2. **Opis empiryczny**<sup>5</sup>. Opis ten często jest określany jako empiryczna fenomenologia, która jest fenomenologią empiryczną w sensie genetycznym, epistemologicznym i metodologicznym. „Fenomenologia” ta obejmuje rezultaty analizy istotowej w empirycznym rozumieniu oraz nie pomija istnienia, jest fenomenologią naukową, a filozoficzną, a poznanie zawarte w niej pod względem epistemologicznym i metodologicznym znajduje się w płaszczyźnie poznania empiryczne-

---

<sup>4</sup> Por. K. Kłósa, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, Poznań 1980, s. 148–150; S. Mazierski, *Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej*, Lublin 1969, s. 141–179; tenże, *Elementy kosmologii filozoficznej i przyrodniczej*, Poznań 1972, s. 60–64.

<sup>5</sup> Por. K. Kłósa, dz. cyt. s. 157; J. M. Dołęga, *Zarys empirycznej fenomenologii człowieka*, „Studia Teologiczne”, 1 (1983) s. 283–300.

go. Dane naukowe do tego opisu możemy uzyskać ze szczegółowych nauk empirycznych lub z badań własnych.

Stosując ten zabieg metodologiczny, otrzymujemy, na podstawie danych z ekologii, sozologii i innych nauk o środowisku, empiryczną fenomenologię środowiska społeczno-przyrodniczego. Mimo że „fenomenologia” ta jest afilozoficzna, to jednak ma ona implikacje filozoficzne (podtekst filozoficzny) z zakresu teorii poznania, filozofii przyrody, filozofii bytu, antropologii filozoficznej i ekofilozofii – które mogą uwidoczniać się filozofowi określonego systemu filozoficznego. Tak uzyskany opis środowiska społeczno-przyrodniczego może stanowić pierwszy etap przygotowawczy do ujęć zagadnień ogólnych lub szczegółowych z ekofilozofii.

**3. Zmiana perspektywy pojęciowej<sup>6</sup>.** Ten element metodologiczny jest podstawowy w strukturze metateoretycznej ekofilozofii. Dotyczy on metodycznie poprawnego przejścia od opisu empirycznego środowiska społeczno-przyrodniczego do ujęć z zakresu ekofilozofii. Przejście to jest możliwe przez zmianę empirycznej perspektywy pojęciowej na perspektywę filozoficzną, co łączy się z podjęciem filozoficznych metod badań.

Przy takim podejściu metodologicznym analizy z zakresu ekofilozofii będą oparte w sposób mocny w doświadczeniu rozpatrywanym egzystencjalnie, a ujęcie podstawowych właściwości i aspektów środowiska społeczno-przyrodniczego różni się od danych z nauk szczegółowych tylko pojęciowo.

**4. Implikacje filozoficzne<sup>7</sup>.** Implikacje filozoficzne, inaczej twierdzenia filozoficzne typu redukcyjnego, są poszukiwane w empirycznej fenomenologii środowiska społeczno-przyrodniczego w łączności z przyjmowanym przez nas systemem filozoficznym. Implikacje, z jednej strony, wyjaśniają wspomniany opis środowiska, a z drugiej strony, mogą stanowić twierdzenia dotyczące jego istotnej struktury. Wymienione twierdzenia filozoficzne mogą być twierdzeniami pewnymi lub prawdopodobnymi. Dlatego można je weryfikować na podstawie zasad logicznych: równoważności i niesprzeczności oraz na podstawie zasady racjonalności bytu. Na podstawie tych sposobów uzasadnień możemy uzyskać pewność lub wysoki stopień prawdopodobieństwa twierdzeń filozoficznych z zakresu redukcyjnie uprawianej ekofilozofii.

**5. Interdyscyplinarność i systemowość ekofilozofii<sup>8</sup>.** Wiele dziedzin poznania naukowego w końcu XX wieku charakteryzuje się interdyscyplinarnością i sys-

---

<sup>6</sup> Por. K. Kłósa k, dz. cyt. s. 159–160; M. Lubań ski, Sz. W. Ślaga, *Zagadnienie teorii filozofii przyrody*, „*Analecta Cracoviensia*” 14 (1982) s. 61–77.

<sup>7</sup> Por. K. Kłósa k, dz. cyt., s. 152–154, 160; J. M. Dołę ga, *Implikacje filozoficzne empirio-logicznej fenomenologii ruchu*, w: *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, pod red. M. Lubańskiego i Sz. W. Ślaga, t. 7, Warszawa 1986, s. 175; tenże, *Stosunek ruchu do materii w ujęciu klasycznej filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1986, s. 32–33.

<sup>8</sup> Por. *Interdyscyplinarne podstawy ochrony środowiska przyrodniczego*, pod red. B. Prandeckiej, Ossolineum, Wrocław 1993; J. M. Dołę ga, *Człowiek w zagrożonym środowisku. Z podstawowych*

temowością. Właściwości te występują w ekofilozofii: najpierw w opracowaniu empirycznej fenomenologii środowiska społeczno-przyrodniczego, a następnie w wypracowywanej problematyce filozoficznej związanej z tym środowiskiem. Wydaje się uzasadniony postulat metodologiczny, aby aspekt systemowości występował w naukowych badaniach ekofilozoficznych środowiska społeczno-przyrodniczego. Takie podejście metodologiczne, prawdopodobnie gwarantuje bardziej efektywną pracę w ujęciach teoretycznych i w działalności praktycznej.

#### 4. GŁÓWNE ZAGADNIENIA MERYTORYCZNE EKOFILOZOFII

Do zagadnień merytorycznych ekofilozofii, na podstawie współczesnej dyskusji na ten temat, proponujemy zaliczyć problematykę filozoficzną środowiska społeczno-przyrodniczego, zagadnienia antropologiczne, aksjologiczne i edukacyjne związane z tym środowiskiem. Używając terminu *środowisko*, mamy na uwadze zawsze środowisko społeczno-przyrodnicze.

1. **Filozoficzne zagadnienia w ekofilozofii**<sup>9</sup>. Do filozoficznych zagadnień środowiska społeczno-przyrodniczego zaliczamy:

- istotę i naturę środowiska;
- właściwości ilościowe środowiska;
- właściwości jakościowe środowiska;
- związki przyczynowe między elementami strukturalnymi środowiska;
- trendy i kierunki rozwojowe środowiska.

Chodzi tutaj przede wszystkim o zdanie sprawy z aktualnego stanu środowiska społeczno-przyrodniczego, źródeł zagrożeń i zanieczyszczeń tego środowiska, wpływu tego aktualnego środowiska na życie oraz na życie i zdrowie człowieka, jak również szukanie podstaw ochrony tego środowiska. Podstawą do prowadzenia badań w tym zakresie są dane przede wszystkim z takich nauk, jak: ekologia, ekologia człowieka, sozologia. Jednym z celów prowadzenia w tym zakresie badań filozoficznych jest wypracowanie, na podstawie szczegółowych i jednostkowych problemów, ujęć ogólnych i abstrakcyjnych z zakresu ekofilozofii.

2. **Antropologiczne zagadnienia w ekofilozofii**<sup>10</sup>. Antropologiczna problematyka filozoficzna środowiska społeczno-przyrodniczego związana jest z tzw.

---

*zagadnień sozologii*, WATK, Warszawa 1993, s. 31–33; M. Lubański, *Informacja – system*, w: M. Heller, M. Lubański, S. W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, WATK, Warszawa, 1992, s. 14–166.

<sup>9</sup> Por. K. Kłósa, dz. cyt. s. 46–49; A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, KUL, Lublin 1992, s. 78–83.

<sup>10</sup> Por. *Człowiek w czasie i przestrzeni*, pod red. J. Głdykowskiej-Rzeczyckiej, Gdańsk 1993; *Antropologia*, pod red. A. Malinowskiego i J. Strzałko, PWN, Warszawa–Poznań 1985; B. Hałaczek, *U progu ludzkości. Podręcznik przyrodniczej antropogenezy*, t. 1, ATK, Warszawa 1991; N. Wołański, *Rozwój biologiczny człowieka*, cz. 1 i 2, wyd. 6, PWN, Warszawa 1986; S. Kowalczyk, *Zarys filozofii człowieka*, Sandomierz 1990.

antroposferą. Terminem **antroposfera** oznaczamy całą populację człowieka na Ziemi oraz wszelkie jego wytwory. Do antropologicznych zagadnień ekofilozoficznych środowiska zaliczmy następujące:

- zagadnienie antropogenezy,
- zagadnienia demograficzne,
- zagadnienia związane z ontogenezą,
- zagadnienie antropopresji,
- zagadnienie migracji,
- zagadnienie kultury materialnej,
- zagadnienie kultury duchowej.

Do istotnych elementów kultury duchowej należy zaliczyć: naukę, technikę, technologię, sztukę i religię. Punktem wyjścia tego rodzaju badań są przede wszystkim dane z antropologii przyrodniczej, filozoficznej i społecznej oraz z ekologii człowieka, sozotechniki, religiológii, historii i filozofii nauki, historii i filozofii kultury.

**3. Aksjologiczne zagadnienia w ekofilozofii**<sup>11</sup>. Na podstawie literatury i toczących się dyskusji wokół podstawowych wartości w ekofilozofii, można wyróżnić następujące wartości:

- życie,
- życie i zdrowie człowieka,
- środowisko przyrodnicze,
- środowisko społeczne,
- środowisko społeczno-przyrodnicze jako dobro wspólne,
- antropologiczny system wartości (pokój, solidarność, sprawiedliwość, wolność, prawda, miłość).

Podstawą do analiz aksjologicznych w ekofilozofii są dane z następujących podstawowych nauk: aksjologii, etyki, prawodawstwa, ekonomii, techniki. Natomiast nowe dziedziny poznania naukowego takie, jak: etyka środowiskowa, prawodawstwo ekologiczne, ekoekonomia, sozoekonomia, sozotechnika, ekomedycyna są rozwijane w kontekście wymienionych wyżej wartości. Dlatego uważa się, że etyka środowiskowa, prawo ekologiczne i moralność ekologiczna są ściśle związane z tymi wartościami, a pogłębiona świadomość ekologiczna może stać się podstawą do ekorozwoju.

**4. Edukacyjne zagadnienia w ekofilozofii**<sup>12</sup>. W erze ekologicznej i w „rewolucji przetrwania” należy realizować edukację i wychowanie proekologiczne

---

<sup>11</sup> Por. *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony środowiska*, pod red. J. Pałygi, Warszawa 1992, s. 18–53; L. Ostasz, *Ku etyce uniwersalistycznej i zarys teorii wartości*, Kraków 1994; K. Kłoskowski, *O naczelnej zasadzie etycznej relacji: człowiek–środowisko*, w: *Człowiek i środowisko. Humanistyka i ekologia*, pod red. J. Dębowskiego, Olsztyn 1995, s. 107–112; B. H a ł a c z e k, *Aksjologiczna koncepcja nauki podłożem postulatu etyki uniwersalnej*, w: *Czy jest możliwa etyka uniwersalna*, s. 129–140; *Aksjologia, etyka, samookreślenie*, red. S. Dziamski, WF Humaniora, Poznań 1996.

nie tylko w jednym narodzie, nie tylko na jednym kontynencie, ale w całej rodzinie ludzkiej. Zadaniem ekofilozofii w aspekcie edukacyjnym jest wypracowanie podstaw filozoficznych takiej edukacji. Do zasadniczych podstaw filozoficznych edukacji proekologicznej należy zaliczyć następujące:

- środowisko społeczno-przyrodnicze jako dobro wspólne całej ludzkości,
- życie jako wartość najwyższą,
- życie i zdrowie człowieka jako wartości naczelne,
- system uniwersalnych wartości antropologicznych (pokój, wolność, sprawiedliwość, solidarność, prawda, miłość).

Świadomość znaczenia tych wartości powinniśmy wnosić z wychowania w rodzinie i w szkole oraz w organizacjach społecznych, politycznych, wspólnotach religijnych i massmediach. U podstaw tak rozumianej edukacji ekologicznej i wychowania proekologicznego leży uznanie życia oraz życia i zdrowia człowieka za wartości najwyższe, a w niektórych orientacjach filozoficznych może nawet i za absolutne.

Stan naszej świadomości ekologicznej jest niezadowolający, dlatego obowiązek i odpowiedzialność za edukację i wychowanie ekologiczne spoczywa właściwie na wszystkich ludziach świadomych kwestii ekologicznej, a przede wszystkim na: rodzinie, szkole (różnego szczebla), organizacjach społecznych i politycznych, mass mediach, wyznaniach religijnych (Kościołach).

#### PODSUMOWANIE

W podsumowaniu przytaczamy wnioski, do jakich doszli autorzy pracy *Przekraczanie granic* Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows i Jorgen Randers. W historii rodzaju ludzkiego wyróżnili oni trzy rewolucje: rolniczą, przemysłową i przetrwania. W rewolucji przetrwania wskazują oni na wartości, które wielu naukowców przyjmuje z pewnym wahaniem, a nawet cynizmem. Do tych wartości zaliczają oni następujące<sup>13</sup>:

- perspektywę rozwoju (wizjonerstwo), polegającą na tworzeniu nowych systemów rozwoju w dużej przestrzeni czasowej, przynajmniej kilkupokoleniowej;

---

<sup>12</sup> Por.: *Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona Środowiska w nauczaniu i wychowaniu*, red. M. R. Dudzińska i L. Pawłowski, Lublin 1993; A. Elias, *Psychologia ekologiczna*, WIP PAN, Warszawa 1993; L. S. Jankiewicz, *Problemy ekologii w wychowaniu młodzieży*, w: *Chronić by przetrwać. Materiały z sympozjum ekologicznego w Łodzi–Łagiewnikach 19–20 listopada 1988*, pod red. C. Napiórkowskiego i W. Koca, Niepokalanów 1992, s. 149–158; J. Łukomski, *Solidarność człowieka z przyrodą*, Radom 1994, s. 174–228; *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji*, Opole – Pokrzywna, wrzesień 1995, „Przyroda i Człowiek” (Zeszyt specjalny).

<sup>13</sup> D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość?*, tłum. Z. Dobrska, Warszawa 1995, s. 192–208.

- współdziałanie – dotyczy to nie tylko nieformalnej współpracy, ale przede wszystkim powszechnej i to w skali zarówno lokalnej, jak i globalnej;
- prawdomówności – dotyczy wszystkich sfer życia i przekazu informacji dotyczącej środowiska społeczno-przyrodniczego oraz wszelkiej działalności ludzkiej;
- uczenie się – jest ono ujęte jako podstawa skutecznego działania, zgodnego z zasadami rewolucji przetrwania;
- ukochanie – co w języku tradycyjnym i religijnym nazywamy zasadą miłości.

Przyjmując powyższe zasady i wartości, autorzy ci dochodzą do następującego spostrzeżenia: *Żyjąc w systemie, którego reguły, cele i strumienie informacji nakierowane są na pomniejszanie ludzkich wartości, trudno jest mówić o miłości, przyjaźni, szlachetności, zrozumieniu czy solidarności bądź te cechy praktykować. Jednakże my próbujemy to robić i wzywamy was, byście próbowali również*<sup>14</sup>.

Mając na uwadze ekologiczną refleksję teologiczną i filozoficzną oraz ideę budowania cywilizacji i kultury miłości, postulat metanoi<sup>15</sup> L. Kołakowskiego i zasady rewolucji przetrwania – należy postawić zasadnicze pytanie: co jest nośnikiem, motorem rozwoju cywilizacyjnego? Jeżeli tym czynnikiem jest wojna, to trzeba zmienić paradygmat militarny na paradygmat ekologiczny i pokojowy. Na pewno nie jest to ani proste, ani łatwe, biorąc pod uwagę mentalność człowieka w wymiarze globalnym końca XX wieku. Mimo to mamy nadzieję, że pokolenia XXI wieku podejmą ideę rewolucji przetrwania i uznają antropologiczny system wartości w całości.

---

<sup>14</sup> Tamże, s. 206.

<sup>15</sup> Termin i pojęcie *metanoia* wymaga szczegółowych analiz w ramach współczesnych kultur.